

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A ZIVATAR SZÓ CSALÁDJA.

A *zivatar* és a *zihál* szavak eredetét nem ismerjük. Amikor Jókai megalkotta a *zuhatar*-t, alkalom lett volna arra is, hogy a *zivatar* szó eredetére is némi fényt vessenek a kutatók (vö. Nyr. 10 : 277, 563, 20 : 406); ez azonban nem történt meg. A *zuhatar* megbeszélése kapcsán aztán kaptunk egy jeles fejtegetést Szarvas tollából a *viheder*-ről (Nyr. 12 : 529), amelyben Szarvas Miklosichsal szemben egyedül a *d:t* alapján kimondotta, hogy a *viheder* német, még pedig középfrank eredetű. (Vö. Melich : Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 15. 23. 24. lp.)

A *zivatar* szóról a NySz.-ban ezt olvassuk : 1. fragor, strepitus; das krachen, geräusch; 2. sturm, sturmwind. E jelentések közül a második az általános, s helyes a Cz. F. szótár magyarázata, mikor a *zivatar*-t így írja le: ,zibongó, zajongó, dörgő, förgöteges idő, égi háború, szélvész, kavargó széllel járó hófuvatag, hózivatar'. A régiség a szót csak *zivatar* alakban ismeri, nem úgy a népnyelv.

A Tszban *zihar*, *zivar* = zivatar s székely tájszónak van közölvé; Szinnyi József szívességéből meg a MTsz. adatai közül a következő alakváltozatokat közölhetem : 1. *zihatar* : Kolozsmegye, Sztana Nyr. 9 : 503; 2. *ziheter* : Ormánság, Drávaok Nyr. 2 : 473; 3. *züeter* : Baranya m., Patacs vid., Csaplár Benedek; 4. *zivar* : Ráckeve, Király Pál; Szatmár m. Patóháza Nyr. 18 : 371; Szatmár m. Nyr. 7 : 283; Bihar m. Pocsaj Nyr. 6 : 425; Szilágy m. Nyr. 9 : 566; Arad m. Nyr. 14 : 470. — Ez alakváltozatoknak mind ,sturm, sturmwind' a jelentésük.

A másik szó, amelyről itt értekezni akarok, a *zihál*; szegedi, göcseji, balatonmelléki szó (vö. Tsz., Cz. F.) s jelentése: ,elfáradás után erősen, s nagy lélekzetet venni; zihál a kehes ló; nehezen szakadozva lélekzeni; szaporán lehelni a fáradás miatt; fuladozni, midőn a rossz mellű ember lélekezése, zaja hallatszik' (Tsz.)

A következő sorokban azt igyekszem bebizonyítani, hogy a *zihál* és a *zivatar* egy és ugyanannak a gyökérszónak a hajtása (s valószínűen ebből való a *zaj* is); mindkettő szláv eredetű; a *zihálról* még az is bizonyos, hogy dél-szláv (szerb-horvát) eredetű. Hogy ez állítást bebizonyítsam, egy kis kitérésre van szükségem.

Abból a jól ismert tényből indulok ki, hogy a szélnek az összes szláv nyelvekben *větrā* a neve.

Vö. óbolg. *větrā*, bolg. *větr*, szlov. *věter*, szerb-horv. *vetar*, *vjetar*, *vítar**, cs. *vitr*, gen. *větru*, *větr*, tót *vetor*, sárosi tót *viter*, (*vetric*:szellő), lengy. *wiatr*, szorb *vjetr*, *vjetš*, or. *věterā*, kisor. *viter*; litv. *vėtra* (vö. Mikl. EtymWb., Vuk, Pleteršnik, Ranke, Linde, Dalj szótárait).

Tudnunk kell már most azt, hogy az óbolg. *větrā* származékszó, a képző benne a *-trā* (Mikl. Vgl. gr.² 2:173), indogerm. *-tr-o* (baltisch-slavisch. *-tro* nur in wenigen und unsicheren beispielen, wie lit. *vė-tra* ‚sturm‘: aksl. *vě-trŭ* ‚luft, wind‘, Brugmann Vgl. gr. II:1:115). — A képző leválása után maradt *vě-* gyökérszó (vö. óbolg. *vě-jati*:wehen, III:1. B. csoportú ige, Leskien altb. gr.² 129. §, a többi szláv megfelelőket lásd a szótárakban; litv. *vėjas*:szél, szkrit *vāti*:wehen; indogerm. **uē-*, Gebauer Hist. ml. I:20); ez egy a német *wehen*-nel stb. (vö. ófn. *wā-en*, litv. *vėja-s*:szél, stb. Brugmann Vgl. gr. 1²:132).

Az eddigiekből megtudtunk annyit, hogy az indogerm. **uē-*, ófn. *wā-en*, ószláv, óbolg. *vě-*, ‚wehen, fujni, fujdogálni‘ jelentésű gyökérszónak indogerm. *-tro*, ószláv, óbolg. *-trā* képzővel alakult óbolg. *vě-trā* szava szelet jelent.

A másik jól ismert tény, amelyre a *zivatar* szó megfejtésénél szükségünk lesz, a magyar *vihar* szó. A mi *vihar*-unk az oláh *vifor*, *vihor*-ral együtt kétségtelen szláv eredetű szó (vö. Čih. és Mikl. EtymWb., Slav. el.). Megfelelői: óbolg. *vihrā* (eshetőleg eredetibb *vihōrā*, *vichōrā*, Szreznyevszki: Materialy, Gebauer, Hist. ml. III:1 87), bolg. *vihor*, szlov. *víher*, *vihár*, *vihra*, szerb-horv. *vijor*, *vijar*, *vichar*; cseh *vicher*, *vichr*, tót *vichor* (*vichorka*: forgó szél) lengy. *wicher*, szorb *vichor*, *vichar*, or. *vichor̃* *vichr̃*, kisor. *vychôr* (vö. litv. *vėsulas*, Mikl. EtymWb). A szláv szó azonban képzett szó, képzője az *orā*, illetve *-orā* (vö. Mikl. Vgl. gr.² 2:91. 92). A képző leválása után hátramaradt *vih-*, *vich*-re nézve vö.:

* Az egyes szavak hangsúlyát nyomdai akadályok miatt ezúttal nem jelölhetjük pontosan.

egyh. szláv *vichati*, (*vichaju*, csakis igekötővel, vö. Szrebnjevszki, Materialy), szlov. *vih*, *viha*: sturmwind, gewitter, *vihati*: stürmen, *vihljati*: sanft wehen, flattern, *vihta*: sturm, stürmisches wetter; szerb *vijati*: flattern, volitare, fluitare (ebből való a szerbhorv. *vijor*, *vijar*, s mint jövevény szó az oláh *vîjiesc*, *vijelie* Cih II:456, míg ellenben szerb. *vijati* = óbolg. *vě-jati*), t. *vichat'*: fújni (*skede že vetor vicha?* honnan fúj a szél?); valószínű, hogy ide tartozik az or. *vichnuti* is ebben: буйные вѣтры не вихнутъ на нее (vö. Dalj, Mikl. EtymWb. *vichrō* alatt).

Mindezekben az alakokban a gyökérszó a *vi-*, a *-h*, *ch* pedig képző elem (bizonyítja ezt a *vichati*, *vihati* alakok mellett előforduló szerb *vijati* hangsúlya is, *ě* helyett *-ija*, illetve *-ije*). A m. vihar dél-szláv, még pedig szerb-horvát-szlov. eredetű, ezt bizonyítja a második szótag magy. *-ar* (óbolg. *arō*: délszl. *ar*) végzete; ez a szláv (óbolgár) *vicharō* pedig deverbális névszó.

A vihar szó fejtegetéséből már most megtudtuk azt, hogy az ószláv nyelvben a *vě-* gyökérszó mellett ugyanazon jelentéssel volt egy *vi-* gyökérszó is (a *vě—vi* megfelelésre vö. Leskien, altb. gr.² 11 és 130 §., és a *zě-*, *zi-*: *zōj-t*); ennek a *vi-*nek továbbképzése a *vihati*, *vichati* ige. A *vihati* *vichati* igéből az ószláv-óbolg. *-arō*, *orō* képzővel alakultak a magy. vihar szláv megfelelői.

Ezeknek előre bocsátásával hozzáláthatunk a *zihál* és a *zivatar* (*zivar*, *zihar*, *ziheter*, *züeter*) szavak eredete megfejtéséhez.

Ugyanahhoz az igei osztályhoz, ahová az óbolg. *vě-ja-ti* való, tartozik az egyh. szláv *zi-ja-ti* (hiare) is. Egyházi szláv forrásokból igazolva van *zě-jq* (egy. 1. szem.) alak is, de a hozzávaló infinitivusról (*zě-ja-ti*) Miklosich azt írja, hogy a fontibus antiquioribus alienus est (Lex. pal.). Kétségtelen azonban, hogy volt *zě-ja-ti* (hiare, gähnen) alak is. — Az egyh. szláv *zě-ja-ti* rokonságát Zubatý állította össze (Archiv für slav. Phil. 13: 622 Zum slavischen *ě*). Ő azt bizonyítja, hogy az ószláv, óbolg. *ě* nemcsak indogerm. *ē* vagy *oi*, *ai* (*āi*)-nak felelhet meg, hanem eredhet indogerm. *iā*-ból is. Ez állítás bizonyítására Z. három példát hoz fel: E példák egyike a szláv *zě-* gyökérszó (másik kettő: *sěver*, litv. *sziare*: éjszak; *jad-*: fahrenheit). Ezt az állítását nagyon kétesnek tartják (vö. Brugmann, Vgl. gr. 1°: 257, 285, s különösen Grundriss 2: 1079); de nekem csak arra az összeállításra van szükségem, amelyet Zubatý e cikkelyében a szláv *zě-* és *zi-*ről közölt (vö. feljebb *vě-*, *vi-*). Ez összeállítást a következőkben közlöm:

I. ószláv *zē-*: α) egyh. szláv *zějā*, bolg. *zěja*, cs. *zeji*, inf. *zāti*: keuchen, lechzen, stark athmen, hauchen, schnieben, schnaufen, den athem stark aushauchen (Jungmann), vehementer spirare, lengy. *ziefje*, *zjač*: mit aufgesperrten munde nach frischer luft schnappen, lechzen, athmen (Linde), kisor. *zjájaty*; litv. *žióju*: ich sperre den mund auf;

β) *zē-v*: egyh. szláv *zě-va-ti** *zěv-nati*, szlov. *zévati*: den mund geöffnet halten, schreien, athmen (Pleteršnik), szerb *zijěvati*: gähnen, den letzten athem holen, horv. *zievati*, cseh *zívatí*, tót *zívat'*, lengy. *ziewać*, or. *zěvatъ zívátъ*: ásítani; litv. *žiov-*;

γ., *zē-ch*: szlov. *zěh*, *zěhati*, *zěhniti*: gähnen (Pleteršnik), szerb *zijěhati*, *zijěhniti*: gähnen, den letzten athem holen, efflare extremum halitum (Vuk), horv. *zihat*: ásítani (Verantius Diction. Velence 1595. 72 lp.),** *zehati* (Jambressich), *ziehati*: gähnen (Filipović), or. *zěcha*, litv. *žioy* stb.

II. ószláv *zi-*: Egyh. szláv *zinati* (vö. *zinuti*: hiscere, egy 1390-ből való orvosló könyvben, (Daničić, Rječnik iz knj. star. srbs., Šafárikból: *da zineš* = végy lélekzetet), *zijati*, szlov. *ziniti*: den mund öffnen, szerb *zinuti*: den mund aufmachen, or. *zinuti* stb.

Ebből a felsorolásból már most kétségtelenül kitűnik, hogy a *zē-* mellett van *zi-* gyökérszó is s e két alak minden továbbképzésben teljesen hasonlít a *vē-*, *vi-*hez.

E felsorolásból a mi *zihál* és *zivatar* szavunk eredete szempontjából fontos az I. β. *zě-va-ti* és az I. γ. *zě-cha-ti*, horv. szerb *zichati* alak. A *zihál* a horv. szerb *zihati* átvétele, a jelentés semmiféle akadályt nem gördít az egyeztetés elé, mert hiszen a szerb *zijěhati*, (eredetibb *zě-chati*, *i*-s dialektusban *zichati*) = efflare extremum halitum, den letzten athem holen. A *zihál* szláv eredete ellen tehát a legkisebb kifogást se lehet tenni. Ebből a *zihati*, óbolg. *zěchati* igéből amely lélekzést jelent, keletkezhettek egy óbolg. *zěchōrō: spiritus főnév ép úgy, mint a hogy a *vi-cha-ti*-ből keletkezett az óbolg. *vichōrō*: magy. *vihar* szó (a mai szláv *větrō* ‚szél‘ eredetileg ‚spiritus‘-t jelent. Ez az óbolg. *zěchōrō*, szerb-horv. *zichar* van meg a magy. népnyelvi *zihar* alakban. (Nem tartom azonban lehetetlennek azt a magyarázatot se, bár magam a szókombinálásban igen kis mértékben bízom, hogy a magyar

* A *-va*-képzőről lásd Leskien, altb. gr. 12. §. 1. a.

** Verantius adata, *ča*-dialektusból való; a *ča*-dialektusok az ószláv-óbolg. *ě* helyén főleg *i*-t mondanak, ismerik azonban az *e* és *je*-t is.

népnyelvi *zihar*, *zivar* [szerintem egy óbolg. *zěvǝrǝ-ra vezetendő vissza] a magy. *zivatar* + *vihar* keveredéséből keletkezett.)

Amint képzett szó a magy. *vihar*, *zihar*, *zivar*, ép úgy képzett szó a magy. *zivatar* is. A képző itt az óbolg. *-trǝ*, ugyanaz, amely megvan a szlávágszerte szelet jelentő *vě-trǝ* szóban, s amely tovább képezve megvan a magy. *vitörla* szóban is. A magy. *zivatar* egy óbolg. *zě-va-trǝ* átvevése, még pedig a szerb-horvát nyelvből (az *i:ě* és a *-trǝ:tar* alapján). Magát ezt az alakot kimutatni szláv forrásokból nem tudom, a megfelelő ige azonban, a *zěva-ti* közszláv s összes származékaival egyetemben a. m. ásítani, lélekzeni, kiabálni (vö. or. зѣвать, зѣвнуть, зѣвунъ: kiabálni, ugatni, ordítani, Dalj, szerb *zījānje*: kiabálás, ordítás). S a *zě-*, illetve *zěvati*, 'kiabál, ordít' jelentése mellett még azt is felhozom, hogy a *zě-*, *zi-* mellett ablaut útján keletkezett or. *zój* (зыеъ, вопль, шумъ. гуль, вой, визгъ, рыкъ = zaj, zúgás, jajszó, robaj, lárma, fülhasító hang, vö. Dalj, Mikl. Etym Wb., Zubatý Arch. 13:623, ъ, ě, oj-ra vö. Leskien, altb. gr². 11:2) teljesen egy a magy. *zaj*-jal.

Vizsgálódásom eredménye röviden ez: A magy. *zihál*, *zivatár* és talán a *zaj* egy és ugyanannak a szláv gyökérszónak, a *zě*-nek a hajtása. A *zihál*: lélekzik megvan ma is ugyanezzel a jelentéssel a horv. szerb nyelvben; a *zivatár** egy óbolg. *zěvatrǝ*-nak megfelelő horvát-szerb *zivatár** alakból való. Ez az alak a szláv nyelvekből ki nem mutatható. Ugyanebből a gyökérszóból való az or. *zój* főnév (vö. *vě-*, *vi-*: or. *vój*: восклицание испуга, боли, страха, Dalj), amely — egyelőre nem tudom, milyen közvetítéssel — megvan a magy. *zaj* szóban. A magy. *zihar*, *zihál*, *zivatár*, *zaj* szavak teljesen szabályos képzések és párhuzamosak a szláv *vichǝra*, *vichati*, *větrǝ*, or. *vój* szavakkal.

MELICH JÁNOS.

* *Ziheter*, *züeter* a magyarban hátraható illeszkedéssel keletkeztek és nem mint Nyr. 18:5. vannak magyarázva.

** Szerintem ugyanis a *zihál*, *zivatár*, *vitörla*-beli *i* az *ě* helyén délszláv eredetű e szavakban.